

Иванъ Михайловъ

СПОМЕНИ

III

**ОСВОБОДИТЕЛНА БОРБА
1924 - 1934 г.**

1928 г.

XXI. ПОДВИГЪТЪ НА МАРА БУНЕВА

На 13 януарий 1928 г. въ Скопје въ 12 часътъ и 15 минути на обедъ, когато сърбинътъ Велимиръ Преличъ се връщалъ отъ канцеларията си по крайвардарската улица наречена „Войвода Путникъ”, предъ печатницата „Стара Сърбия”, билъ застигнатъ отъ една млада, добре облечена жена, която съ три куршуми го повалила.

Атентаторката, Мара Бунева, успѣла да изстреля единъ куршумъ въ гърдитѣ си преди да се доближи до нея пазителътъ на Прелича, единъ албанецъ. Пристигнала полиция, която отнела револвера ѝ. Мара направила опитъ да се хвърли въ Вардара съ викове : „Искамъ да умра”, но не успѣла. Видѣли, че кръвъ блика отъ гърдитѣ ѝ и я завели въ болницата. Тамъ тя прекарала три часа въ агония, следъ което издъхнала. Лѣкаритѣ успѣли да я свестятъ за малко, за да бжде разпитана отъ следственитѣ власти.

Преличъ е занесенъ въ болницата ; била му е направена операция. Въпрѣки голѣмитѣ грижи на лѣкаритѣ, не можали да го спасятъ. На 15 януарий 1928 г., следъ две денонощия, починалъ.

Вестъта за атентата въ Скопје се разнела отъ уста на уста, като мълния. Града е билъ пълненъ съ пазарджии. Граждани и селяни зарѣзали пазаря и дюкянитѣ и се впуснали първо къмъ мѣстото на атентата и после къмъ болницата.

Великиятъ жупанъ, като чулъ за станалото, просто се вкаменилъ и нищо не можелъ да проговори. А самиятъ краљ веднага наредилъ да се направи всичко възможно за спасяването на живота на Преличъ и да му съобщаватъ всичко относно тоя атентатъ.

Сръбскитѣ вестници сж дигнали много голѣмъ шумъ въ връзка съ този атентатъ.

Велимиръ Преличъ бѣ юристконсултъ на скопската жупания. Родомъ е отъ Сйеница, Стара Сърбия. Отишелъ е въ Скопје още въ турско време, заедно съ всички тия сръбски главорѣзи, които нахлуха въ Македония преди войнитѣ и заедно съ турцитѣ вилнѣха надъ македонското население.

„Нѣма злодейство въ Скопје и въ Скопско, на което той да не е билъ вдъхновителъ — пише въ в. „Македония” единъ скопянинъ, който е напусналъ неотдавна родния си градъ. Жупанътъ винаги е билъ по-назадъ отъ него въ това отношение.

Пропитъ отъ омраза къмъ всичко българско, познаващъ всички дейци отъ величавата македонска борба, бидейки самъ зрителъ на нейния разгаръ, той вървѣше следъ всѣка стѣпка на мѣстнитѣ граждани и изнамираше всички срѣдства, за да задуши и последната надежда въ българското сърдце. До край остана чума за мѣстното население.

И зачестиха всички ония грозотии въ Скопско, съ които той спечели своята тъмна слава.

Когато отцепилитѣ се отъ демократическата партия скопяни, на-

чело съ Спиро Китинчевъ, заговориха за самостоятелна защита на мѣстнитѣ интереси, тогава той по цѣли нощи е седѣлъ буденъ въ жупанията, очаквайки донесенията на агентитѣ си, които сж следѣли невинното движение на скопјани — винаги готовъ при най-малкия поводъ да ги арестува масово.

Китинчевъ наистина биде арестуванъ по-късно заедно съ другаритѣ си, макаръ и безъ никаква вина.

По това време стана аферата съ помощникъ кмета Димитъръ Шалевъ — дѣло пакъ на Преличъ.

Но своята грозна слава въ цѣла Македония Преличъ затвърди главно съ мжченията надъ македонскитѣ студенти.

По негова заповѣдъ е стѣгана главата на Чучковъ, разтѣгани мускулитѣ на Борисъ Андреевъ съ вжже, закопанъ е до шия Нецевъ въ гробъ въ турскитѣ гробища Гази-Баба, изважданъ е Чкатровъ предъ отворенъ гробъ съ насочени върху него револвери, чупени сж ржцетѣ на Чучковъ съ дѣсчици между прѣститѣ (отъ което отичатъ ржцетѣ), проплювалъ е кръвъ Петъръ Хаджипанзовъ и пр. и пр., а да не говоримъ за Гюзелевъ, който е смазанъ отъ бой, воденъ край Вардара, за да го хвърлятъ въ него... Всичко това го изнесоха студентитѣ предъ сжда, а го предадоха сръбскитѣ и хърватски вестници...

Но походътъ на насилието не спира тукъ. Едновременно съ арестуването на Шалевъ, той започва хайка противъ мнозина по-будни въ чаршията скопјани. Най-нещастни излѣзоха отъ затворъ Славе Панковъ, Панко Саздовъ, Лазаръ Малезановъ, Павле Шошолчевъ и пр., които сж закопавани въ земята, удряни съ револвери по главата, и разчеквани устата имъ съ вмѣквани въ тѣхъ ками.

**

Сръбскитѣ вестници дадоха обширни сведения по атентата. Тѣ казватъ, че Мара Бунева отъ една година е въ Македония, отначало въ родния си градъ Тетово, а после се настанила въ Скопје у видния скопски търговецъ хаджи Христичъ, братъ на бившия скопски кметъ Спиро хаджи Христичъ, въ съседство съ кжщата на Преличъ. Тамъ свършила курсъ по шевъ и отворила шивашко ателие. Създаде си широки връзки, като проникнала и въ висшето сръбско общество.

Направенъ е билъ обискъ въ квартирата ѝ, но не намѣрили никакви компроментиращи книжа или други улики, споредъ в. „Правда“.

Полицията направила масови арести. Арестувани били и две жени, приятелки на Бунева, бащата и сестра ѝ, а сжщо други граждани.

Споредъ „Правда“ главното усилие на полицията било да открие дали Бунева е имала ятаци и съучастници. „Изглежда — пише вестника — че това ще остане вѣчна тайна“.

**

Женевскиятъ в. „Ла Маседоанъ“ отъ 18 априлъ с.г. даде следнитѣ сведения въ връзка съ погребението на Велимиръ Преличъ.

„При погребението митрополитъ Варнава произнесе на 17 януарий 1928 г. една предизвикателна речъ предъ сръбски жандари и бандити отъ сдружението „Петъръ Марконьичъ“. Тази

речь ще остане единъ документъ, прочутъ за дегенерацията на християнската мисълъ и за провокаторската роля, играна отъ сръбскитѣ черковници въ Македония. Следъ като отправя похвали за Преличъ „който принадлежи на тази генерация отъ национални пионери сърби, които видѣха раждането на идеитѣ, споредъ които трѣбва да се отнасяме жестоко къмъ дивитѣ”, митрополитъ Варнава добавя :

„... азъ трѣбва да кажа отново, че чашата на търпението е пълна и е крайно време да спратъ да падатъ хора, които сж работили за свободата и доброто на този народъ. Това не може да се допустне въ една цивилизована държава и малко има значение поведението, което ще взематъ по въпроса европейскитѣ държави. Тази младежъ не може ли да си отмъсти на убийцитѣ, за мъченичеството на този националенъ пионеръ?.. Азъ повтарямъ отъ този столъ думитѣ на Христосъ ; ако твоя братъ ти направи зло единъ пжтъ — прости му; ако повтори — покани го на помирение, но ако настоява следъ това, той не е повече твой братъ и ти трѣбва да го накажешъ споредъ както е заслужилъ. И азъ вѣрвамъ, че изразявамъ вѣрно мнението на тѣзи области и на всички граждани на държавата казвайки, че трѣбва да се постави край веднажъ на всичко това. Бандититѣ се лъжатъ... тѣ не ще постигнатъ целта, която преследватъ. Тѣ не правятъ друго, освенъ да се пролива напраздно кръвъ въ отношенията между братята. Защото когато започне единъ день отмъщението, много невинни ще пострадатъ...”

Речта на митрополитъ Варнава е публикувана въ „Политика” отъ Бѣлградъ, отъ 18 януарий 1928 г.

Гражданитѣ и учацитѣ се трѣбвало да присжствуватъ по заповѣдь на погребението. Имало депутации отъ разни области.

Предполага се, че погребението на Мара е станало безъ свещеникъ и опело. Никой не знае кжде е гроба ѝ. Македонската емиграция въ България и Америка, обаче, направи повсемѣстни панихиди и въздаде слава на подвига ѝ.

**

Властитѣ се запитаха кой е позволилъ на Бунева да дойде въ Скопие, кой ѝ е издействувалъ паспорта ?

Бѣлградскиятъ в. „Политика” отъ 25 януарий 1928 г. помѣсти писмо на депутата Куюмджичъ, който опровергава слуховетѣ, че билъ подпомогналъ Мара да получи паспортъ ; че за пръвъ пжтъ чулъ името ѝ следъ атентата върху Преличъ и че никога не я е виждалъ. „Тя бѣше близо до полицията”, казва писмото : „познаваше се съ ония, които се грижатъ за нашата сигурность”. Куюмджичъ моли министерството на Вжтрешнитѣ работи да съобщи, кой е издействувалъ паспорта и дали той се е намѣсвалъ въ тая работа.

И зулумитѣ не закъснѣха. Изчезна на първо мѣсто братътъ на Бунева, Лазаръ, който бѣше войникъ въ битолския гарнизонъ. Властитѣ убиха подиръ това братовчеда ѝ Борисъ Андрѣйчинъ въ Тетово на 31 януарий с.г. Той бѣше адвокатъ, 30-годишенъ.

Единъ албанецъ въ Тетово бѣ съсипанъ отъ бой въ ареста, само защото казалъ, че Андрѣйчинъ е билъ добъръ човѣкъ.

Множество други граждани бидоха арестувани, всички безпричинно. Въ едно писмо помѣстено въ „Свобода или Смъртъ“ * отъ 2 юлий с.г., се казва :

„ Единъ день минавахъ покрай казармата на жандармерийската казарма (старата българска казарма). Тамъ се вършатъ всички побоища. По това време извеждаха арестантитѣ. Башата на Мара бѣ цѣлъ окървавенъ отъ бой. Гърбачътъ, съ който го бѣха били, бѣ сжщо кървавъ. Държеше го единъ жандаръ. Сломенъ, изнуренъ отъ боя и прегърбенъ отъ годинитѣ и нещастieto блъсканъ отъ жандармитѣ старецътъ излизаше съ другитѣ арестанти. Никога презъ живота си нѣма да забравя неговия мъченически погледъ !

Останалитѣ арестанти не сж въ по-добро състояние.

Маноилъ Стояновъ е битъ на „Гази Баба“ и отъ лекаритѣ сж установени рани.

Паркачевъ, следъ ужасенъ бой, е пратенъ въ болница на лечение.

Васка е сжщо така бита и изтезавана.

Единъ агентъ ми разправя, че нищо не признавали. Та какво да признаятъ ?

Следъ извършения атентатъ отъ героинята Мара Бунева и женитѣ сж въ немилость. Има нареждане и тѣ да бждатъ снабдени съ легитимации. Нерѣдъкъ е случая при пжтуване да свалятъ шапкитѣ на женитѣ, за да не би да носятъ нѣщо подъ тѣхъ . . .

Легитимации се даватъ само за 7 дни на „по-сигурни“ хора, и то за Скопѣе. За Шипъ е мъчно да се получи. При ново пжтуване отново се подава молба за легитимация.

Всѣка легитимация струва 50 динари. Така се пълни държавната каса, а и чиновницитѣ получаватъ по нѣкоя пара бакшишъ. Всѣка легитимация има 6 подписа, — 4 отъ общината и 2 отъ околийското управление.

Охраната за „сигурность“ въ града е сега по-голѣма отъ всѣкога. Жандари има на всѣки жгълъ, а сжщо така и агенти.

Линията е почти блокирана ; землянкитѣ, които се намиратъ по нея, често се подпалватъ отъ треноветѣ.

При тунелитѣ къмъ Скопѣе е образуванъ цѣлъ лагеръ отъ войска и жандарми. Понеже тѣзи хора, пазачи по линията, трѣбва да ядатъ, интересно е човѣкъ да наблюдава, какъ имъ се доставя храната. На всѣки 15-20 минути отъ трена се хвърлятъ чували съ продукти, понеже близки станции нѣма. Интересно е, дали това наблюдаватъ чужденцитѣ, които пжтуватъ и какво ли мислятъ.

Преди треноветѣ пускатъ моторни дерезини; сега донесоха нови съ едно високо острие отпредъ. Това острие чисти пжтя отъ поставени дървета и други препятствия по линията.

На 5 октомврий, подиръ десетъ месеци затворъ, изваденъ бѣ предъ сжда скопския гражданинъ Стефанъ Паркачевъ — обвиненъ като помагачъ на Мара Бунева. Вината му се състоела въ това, че познавалъ отъ миналото нейния братъ Борисъ, и че еднажъ въ Скопѣе ѣ услужилъ съ пари чрезъ баща ѣ.

* В-къ «Свобода или Смъртъ», таенъ органъ на ВМРО.

Показанията срещу Паркачевъ дала една чиновничка въ дружество „Югославия“, чийто агентъ за Македония е билъ самия Паркачевъ; и нѣкой си Кръсто х. Ристичъ. Трима адвокати сж защищавали Паркачева — разбира се, всички сърби.

По сжщото дѣло сж обвинявани Манолъ Стояновъ, Веса Ив. Анчева една леля на Мара Бунева и др.

Паркачевъ е оправданъ, както и останалитѣ.

Не само той, но и женитѣ сж бити. Васка Анчева е плюела кръвь поради побоя, а Манолъ Стояновъ цѣла седмица е билъ въ неизвѣстность и жестоко изтезаванъ”.

**

Рискътъ, на който Мара се излагаше — да стреля посрѣдъ бѣлъ день въ Скопје — бѣше за нея огроменъ. Но за дѣлото ѝ, а покрай това и за каузата на Македония, още по-възторжено може да се говори следъ като тя реши да турне край и на живота си. Такъвъ случай, като нейния, наистина налагаше самоубийство.

Тукъ е мѣстото да кажемъ каквото знаемъ за самата нея.

Родена е въ 1901 г. въ Тетово. Баща ѝ се казва Никола С. Буневъ, а майка ѝ Анна, по баща Захова Манова, и двамата тетовчани. Майка ѝ произхожда отъ богата мѣстна фамилия.

Бащата е завършилъ шести класъ въ педагогическата българска гимназия въ Скопје презъ турския режимъ. Бивалъ е търговецъ, по едно време и учителъ. При турския режимъ е билъ околийски ржководителъ на ВМРО въ Тетовско.

Мара е четвърто дете на родителитѣ си. Две сестри преди нея сж се поминали. До момента на акцията ѝ имаше живи — братя Борисъ и Лазаръ, сестри Еленка, Надя и Вѣра.

Първоначалното си образование и прогимназията тя свършва въ родния си градъ. По настояване на дѣдо ѝ (по майка) свършва стопанското училище въ Скопје; той не желаелъ да я види учителка или чиновничка. Другаркитѣ ѝ отъ онова време я помнятъ като трудолюбива, винаги спретнато, елегантно облечена. Голѣма чистотница.

Още малка се показва волева. Въ кжщи не могатъ да ѝ правятъ лесно бележки. Обичала е да се разхожда съ брата си въ близкитѣ околности на града. А като нѣмало други забавления, отивали често да видятъ дервишкото теке. Държала се всѣкога самоувѣрено. Била е и много енергична, жизнерадостна. Проявявала се въ гимнастиката. Обичала да играе народни хора.

Презъ първата свѣтвна война бащата е кметъ въ Тетово и председателъ на мѣстния клонъ отъ Дирекцията за Стопански грижи и Обществена Предвидливостъ. При края на войната заминава въ България да предаде архивата и една значителна сума пари. Съ себе си е водилъ и Мара. Подиръ известно време, благодарение на подкрепата отъ американския пълномощенъ министъръ въ София, върналъ се въ Тетово съ дъщеря си. Но малко по-късно Мара успѣла да съгласи майка си да отидатъ въ България, за да видятъ брата ѝ Борисъ, който е билъ офицеръ въ конния полкъ въ градъ Ямболъ.

Майката се връща въ Македония, но Мара остава при брата си, който постъпилъ въ кавалерийската школа въ София. Съ него живѣла. Станала добра ездачка. Лесно се справяла съ братовия конь „Ар-

Мара Бунева

Мила Мамо,
Лена нешто дурба етинеа
и шетовена носил ил на.
голинд за енава ил
Мара
Мелен
14. VII. 1926

Писъмце отъ Мара до майка ѝ.

цибалъ”, английска порода, хубавъ и спокоенъ. Но обичала често и да стреля съ револвера „Маузеръ”, калибъръ 7.65, носенъ отъ брата ѝ.

Наскоро тя е вече съпруга на Иванъ Хранковъ, офицеръ въ Русе. Съ него добре се разбирали. Въ София е живѣла при хазайката Стефка Атанасъ Петрова, на ул. „Априловъ” № 1. Въ софийския в. „Утро” тя писа: „Познавамъ Мара като своя по-малка сестра. Жаль ми е за нея. Мжно ми е, че не можеше да ми подари златнитѣ си ржце, съ които всичко вършеше — и готвѣше, и перѣше, и пистолетъ въртѣше”.

Мара познаваше какво значи сръбски режимъ. Следила е борбата срещу него, водена отъ ВМРО, отъ самия народъ. Възмущавала се е отъ грозотитѣ на сръбското управление въ Македония. Запознала се е съ мнозина измежду македонската емиграция, както и съ нѣкои поизтъкнати борци.

Предъ съпруга си Мара е представила, че иска да прибере отъ дома си въ Тетово, своя чеизъ. И заминава на 22 май 1926 г. въ Македония. Установила се въ Скопје, следъ като известно време е била въ Тетово. За да не падатъ съмнения върху добри българи, тя избѣгва да дружи съ български фамилии въ Скопје, а се приближава до сръбски. Заема се да шие женски дрехи; хваща работа въ единъ магазинъ. Шила е дрехи и на жената на Преличъ. Квартирувала въ съброманската фамилия хаджи Ристичъ. Това внушава довѣрие на властитѣ.

Тази ѝ дружба съ сръбскитѣ пришелци започнала да става подозрителна за добритѣ скопјани. Дори въ София, до македонски сръди, сж стигнали отъ Скопје известия, че тя е близка на сърбитѣ и че македонскитѣ сръди трѣбва да бждатъ внимателни и по отношение на братъ ѝ — щомъ сестрата събужда съмнение...

За да може да остане по-дълго време въ Скопје, тя по пощата изпраща молба до софийската Митрополия, съ която иска да бжде разведена отъ мжжа ѝ. Опитала е въ Бѣлградъ да получи продължение на визата ѝ за престой, но не е сполучила. Възъ основа на заведения бракоразводенъ процесъ, сърбитѣ ѝ позволяватъ да отиде съ баща си въ София, за да уреди работитѣ си. Въ началото на декемврий 1926 г. наистина пристига въ българската столица. А следъ около две седмици се връща обратно въ Скопје, снабдена вече и съ документи, че бракоразводния процесъ е въ ходъ.

Съпругътъ ѝ, който я обича, не може да разбере постъпката ѝ и все е билъ съ надежда, че тя ще се прибере въ дома му; отсъствието ѝ отдава на нѣкакво временно настроение.

Спомнямъ си случая, за който по-подробно разказа Менча.

Когато Мара бѣ отишла въ София съ баща си за бракоразводния процесъ, нарочно измисленъ, за да има основание да се установи въ Македония и да заблуди сръбската властъ — пожела да посети Менча Кърничева, която наскоро се бѣ завърнала отъ Виена. Менча живѣеше съ родителитѣ си въ София и много посетители се бѣха изредили презъ тѣзи месеци при нея. Мара дошла съ една своя приятелка и съпругътъ на последната, офицеръ. Като ме видѣ следъ известно време, Менча не пропусна да ми каже, че се запознала съ сестрата на моя другаръ Борисъ Буневъ, дошла на гости у дома ѝ. И ми добави:

— Тази жена е годна за голѣми дѣла.

Погледнахъ я очуденъ, и я запитахъ:

— Какво сте разговаряли, та вадитѣ това заключение? Тя ли изяви готовностъ за нѣкаква акция, или какъ?

— Нищо особено не сме разговаряли; даже само приятелката ѝ и азъ говорѣхме. И азъ не знамъ защо имамъ това впечатление. Толкова жени срещнахъ, толкова прегърнахъ, а за никоя до сега не мога да кажа такава нѣщо...

Каква интуиция бѣ тази? Какво сж излъчвали очитѣ на Мара отъ душата ѝ, за да го предаде на Менча?... Знамъ само това, което е казала на близкитѣ си: че искала да отиде при Менча само за да я види, да ѝ се порадва.

На сръбската властъ действува успокоително факта, че тя напуска единъ български офицеръ. Обаче майка ѝ, до голѣма степенъ и баща ѝ, не могатъ да се помиратъ съ това. Въ Тетово, малкъ градъ, хората започнали да отправятъ неблагоприятни критики по адресъ на Мара, задето напуснала мжжа си. Понѣкога тя е трѣбвало да понася !! по-тежки укори отстрана на майка си. Но съумѣвала е всичко да преглътне съ воля, защото е преследвала една голѣма целъ.

Единствено на по-малката си сестра Надя е довѣрила всичко. Тя ѝ скривала даже пистолета, съ какъвто Мара се е вече снабдила отъ по-рано. Надя го е пазила въ дюшека, за да не бжде откритъ отъ майката. Сестрата се е оказала не по-малко мълчалива и волева отъ нея. Заедно съ това Надя е била много добросърдечна, мила мома.

На два пжти Мара се е надѣвала да намѣри вкупомъ жупана Вилдовичъ, Преличъ и нѣкой другъ голѣмецъ. Но явявали се прѣчки и е трѣбвало да отлага за други пжтъ решението си. При тѣзи случаи тя се е прощавала съ сестрата си, съ увѣреностъ, че нѣма вече да се видятъ.

Сестрата Надя заболѣва отъ туберкулоза. Лѣкаритѣ сърби установяватъ, че все може да има шансъ за спасение ако се взематъ бързи мѣрки. Единствената възможностъ за семейството е тази: да се изпрати болната при брата ѝ въ България, та той да се заеме съ лѣкуването, което създава толкова надежди, колкото и безпокойствие на Мара. Тя самата придружава сестрата си презъ августъ 1927 г. до Цариградъ и се връща въ Скопие.

Братътъ и негови приятели полагатъ всички необходими грижи, но на 25 мартъ 1928 година Надя се помина въ Швейцария. Не бѣха минали още три месеци откакъ бѣ стреляно срещу Преличъ. Първиятъ въпросъ на младата патриотка, толкова привързана къмъ по-старата си сестра, — когато е чула за събитието — е билъ: „Да не би жива да е останала Мара?...”

Съ много хладнокръвие е преследвала своята задача Мара. Еднажъ се вмъкнала въ двора на Преличъ — съ когото сж съседи — и щѣла тамъ да се закрие, за да го дочака. Но случайно я забелѣзалъ неговиятъ братъ, който я запиталъ очудено: „Што желите, Госпогя Маро?...” — Търся една наша загубена кокошка, му отговорила тя спокойно и напуснала двора.

Сама е разказвала, че когато въ Скопие трѣбвало да се освещава електрическата централа, опредѣлена е била да бжде една отъ дамитѣ, които ще прислужватъ на банкетата. Очаквали да пристигнатъ владиката Варнава, жупанътъ Вилдовичъ, Преличъ и други. Мара била готова да повали поне двама, ако не и трима. Но поради нѣкаква причина не дошли.

Въ едно отъ последнитѣ си писма тя пакъ моли да се стори възможното за сестра ѝ; и препоръчва на приятелитѣ си да бждатъ весели и доволни, да не скърбятъ за нея...

Презъ време на втората свѣтовна война е билъ намѣренъ въ селото му, близо до Качаникъ, албанецътъ тѣлохранителъ на Преличъ. Казалъ: „Тая жена бѣше мужка жена, ама бѣше и инсафлия (човѣчна) — защото можеше и мене да убие”.

Болничарката срѣбкиня, която я е дочакала въ болницата, е била сжщо жива по време на войната. Тя разказвала: „Като я донесоха, въ колата съ нея бѣха единъ капитанъ и братътъ на Прелича, който я нарече „престѣпница”. Капитанътъ го пресѣче, като му каза: „Не виждашъ ли, че е ранена?...” Мара изглеждала пожълтѣла и била облѣгната въ колата. Болничарката я питала въ първия моментъ болна ли е, а тя отговорила: „Ранена съмъ”. Веднага я отнесли въ операционната зала.

Арменецътъ лѣкаръ, който е присъствувалъ при операцията, разказалъ — пакъ по време на войната:

„Бѣхъ дежуренъ лѣкаръ като я докараха. Обадиха ми се отъ жупанията да се старая да я запазя жива докато дойде лѣкаръ отъ Бѣлградъ и следственитѣ власти. Наистина, подиръ два часа пристигна съ аеропланъ дворцовия лѣкаръ генералъ Костичъ, отъ Бѣлградъ. Съ него дойде и жупанътъ Вилдовичъ. Докъмъ три часътъ Мара бѣше въ добро съзнание. Генералъ Костичъ я запиталъ: „Ие ли, Госпогя Мара, зашто сте убили Прелича?”

— Убихъ го защото той измѣчваше моитѣ млади сънародници, македонскитѣ студенти — отговорила Мара и сетне добавила: „Умрѣ ли Преличъ?”

Когато генералътъ ѝ казалъ, че не е умрѣлъ, възбудено изговорила: „Обичамъ своята родина Македония и умирамъ за нея”. А генералътъ се обърналъ къмъ другитѣ съ тия кратки думи: „Господо, ево вамъ жена!” (Господа, това е жена!).

Малко по-късно Мара починала.

Въ Тетово властта е заставила фамилията Буневи да отиде на панихидата за Преличъ, за да слуша нападкитѣ противъ Мара.

Три дни подиръ смъртта ѝ въ София и на разни мѣста изъ България, а подиръ това и въ средъ емиграцията въ Америка, сж били устроенни тържествени панихиди. Въ София отлично е говорилъ на панихидата Врачанския Митрополитъ, казвайки между другото, че Христосъ трѣгна къмъ Голгота, за да загине и да възкрѣсне подиръ това.

Бащата веднага бѣ арестуванъ и остана въ затворъ осемъ месеци. Той много тежко живѣе и следъ като го пуснаха на свобода. Дълго време не му даваха да хване никаква работа.

Нѣкои подробности, които биха представлявали интересъ за борческата история на Македония, сж се съдържали въ писмата на Мара, които тя е изпращала съ тайно мастило и шифъръ, изподъ рисунки за тантели и кройки за женски дрехи. Тия писма сж били съхранявани въ единъ домъ въ България. Но при случаенъ обискъ въ този домъ, офицери измежду онѣзи, които извършиха военния превратъ въ България на 19 май 1934 г., сж заграбили тази папка, означена, че съдържа писма отъ Мара Бунева. Заедно съ други ценни за Македония и за българщината книжа, папката никога не бѣ повърната на македонскитѣ срѣди. Твърде възможно е да сж я унищожили.

Мара бѣше млада, весела, хубава. Бѣше образована, енергична жена, съ всички изгледи за спокоенъ животъ. Защо предпочете да умре? — Заради родолюбieto ѝ.

Има и всрѣдъ други народи подвизи като този на нашата знаменита тетовка. Но все пакъ съвсемъ рѣдки сж тѣ. Лесно можемъ да си дадемъ смѣтка, че и въ нашето народно борчество на прѣсти се броятъ случаитѣ като този съ солунскитѣ атентатори и съ Мара Бунева.

Отъ нейното дѣло македонецътъ може да черпи куражъ при всѣка нещастна обстановка, а младежъта ни да се поучава. Нашата нация може само да се гордѣе съ Мара.

При най-тежкитѣ изпитания въ сръбския режимъ, поробениятъ нашъ народъ благославяше подвига ѝ. За да покаже, че нѣма нищо общо съ народното чувство, комунистическата властъ въ Скопје премахна скромната възпоменателна плоча на мѣстото, кждето Мара бѣ престреляла сърдцето си въ името на македонската свобода.

Скоро ще се навършатъ четиридесетъ години отъ тогава. Понѣкога ми се струва, че сж четири столѣтия; а често ми се чини, че сж изминали само четири часа откакто за последенъ пжтъ се раздѣлихъ съ нея.

Бѣше мъгливъ, влаженъ день. Сѣкашъ още виждамъ какъ по измокрената ѝ връхна дреха се стичаха дъждовнитѣ капки. Нѣмаше какво повече да си кажемъ. Очитѣ ѝ ме гледаха увѣрено. И въ ржкуването ѝ почувствувахъ нейната сигурность; а заедно съ това и доловимия трепетъ на ржката ѝ — знакъ, че искаше да ме прегърне, за сбогомъ съ мене и съ всички, които следъ нея оставаха въ борбата.

Нѣкаква вина и мжка чувствувамъ и до сега, че пропуснахъ да я прегърна. Загледанъ бѣхъ въ очитѣ ѝ, за да ѝ изразя всичко, което съ думи бѣ неизразимо въ тоя моментъ; а може би ме възпрѣ подсъзнателно тогавашното ми — очевидно пресилено и престаромодно — мое схващане за коректно отношение.

Ако наистина има другъ свѣтъ, въ който искаме да вѣрваме, тамъ ще поправа грѣшката си, мила сестро Мара! А до тогава предъ твоя образъ се прекланямъ съ сжщата обичъ и въодушевление, както предъ образа на другата наша обща сестра — Менча.

**

Новината за самия атентатъ проникна въ печата на всички страни.

Но понеже нѣмаше кого фактически да сждятъ сръбскитѣ власти, не се и разви сензационенъ процесъ. Затова липсваха и чужди кореспонденти, които подробно да осветлятъ общественото мнение. Сръбскитѣ вестници се пълнѣха само съ нападки противъ македонското движение, а и по правило — заплахи срещу България.

На много мѣста и въ чужбина бидоха публикувани статии и белѣжки, изразяващи удивление предъ подвига на Бунева. Спомнямъ си известията на приятели отъ Виена, че за цѣлия тамошенъ печатъ истинска сензация е било съобщението отъ Скопје за убийството на Прелича по такъвъ начинъ, както го извърши Мара. Такива известия имаше и отъ Римъ — че въ италиянската преса сж се появили обширни коментари. Така бѣ въ Унгария, Франция и другаде. Голѣмъ брой напомняния въ печата обръщаха внимание на отговорнитѣ фактори наново, че мирътъ на Балканитѣ, а може би и въ Европа, нѣма да е сигуренъ докато не се уреди македонския въпросъ.

За съжаление, нѣмамъ на ржка никакви други извадки отъ пресата, освенъ тѣзи, които следватъ тукъ. Но и тѣ сж отъ естество да

дадатъ представа за духътъ, въ който се е писало за незабравимата Мара.

Парижкиятъ вестникъ „Л'Йовръ” отъ 7 априлъ 1928 година печати дописка отъ Скопйе, въ която се казва:

„Положението въ Македония е мрачно. Убийствата се умножаватъ, безъ да може винаги да се обвинява революционната организация”. Авторътъ на дописката говори за Мара Бунева, „македонската Шарлота Корде”, и за убийствата на македонци, които сж последвали, като ги свърза съ по-предишнитѣ и отбелѣзва пасивността на властитѣ за издирване на убийцитѣ. „Това показва — изтъква той —, че тѣзи убийства сж една система на репресии, която може само да усложни едно вече много сериозно положение.”

Авторътъ цитира думитѣ на скопския жупанъ полковникъ Наумовичъ и, като отбелѣзва, че сжщевременно броя на процеситѣ се увеличава, казва: „Възможно е, тѣзи студенти, граждани, селяни, да принадлежатъ къмъ македонската организация, обаче не може да се каже, че тѣ идатъ отъ България. Повечето отъ тѣхъ никога не сж били въ България.

Всички тия факти, атентати, арести, процеси показватъ, че населението въ Македония не се примирява съ днешното положение. Всички безпристрастни свидетели признаватъ това. Десетгодишниятъ срокъ за сърбизирането на Македония изтича безъ да остава надежда за успѣхъ. Насилията окончателно се провалиха предъ упоритостъта на македонцитѣ, калени въ тридесетгодишна борба съ турцитѣ.”

Въ „Алманахулъ Аромънескъ”. 1928 г., стр. 93-101, ромънскиятъ писателъ Н. Тачитъ, пише въ една статия, между другото :

„Велимиръ Преличъ, юридически съветникъ на префектурата въ Скопйе, бѣ въ турско време, въ 1904 г., формално секретаръ на сръбския владика Фирмилианъ, но въ действителностъ организаторъ на сръбски банди, предназначени не да освободятъ Македония отъ хамидовия хомотъ, но напротивъ, въ съгласие съ жандармерията и баше-бозуцитѣ на турската власть, да преследватъ македонскитѣ революционери, чийто девизъ бѣ: „Свобода или Смъртъ”, девизъ традиционенъ на всички балкански революционери, които сж се борили за окончателното изгонване на турцитѣ отъ Европа.

Мара Бунева, българка отъ Тетово, интеллигентна и пламенна македонска патриотка, бѣ единъ деенъ членъ на македонската организация въ Скопйе, кждето тя се бѣ настанила отъ една година. Свидетелка на всички физически и морални изтезания, претърпѣни отъ затворенитѣ студенти, отъ които нѣкои паднаха въ мжченичество за Македония, Мара Бунева, следъ като уби посрѣдъ бѣлъ день и въ центъра на Скопйе Преличъ, се самоуби стреляйки си единъ куршумъ въ сърдцето и умрѣ преди Преличъ.

Мара Бунева взема мѣсто между мжченицитѣ на Македония, които сж искали да умратъ за своята измжчена родина. Македонцитѣ празнуватъ въ всички страни паметъта на тази македонка, която провъзгласиха: Хубавата мжченичка на потисната Македония !”

Въ македонскитѣ вестници често се появяваха статии въ връзка съ годишнината отъ подвига на Мара.

По случай 6 години отъ смъртта на великата македонска героиня, ето какво пише за нея Болеславъ Тахауеръ, аташе по печата на Унгарската легация въ София, въ единъ отъ броеветъ на в. „Македония“:

„ Много се е писало върху психологията на революциитъ и революционеритъ, разглеждала се е проблемата за социално, политическо и психологическо гледище и при все това, едно определено и решително мнение не би могло да ѝ се даде. Би било повече отъ банално да се твърди, че никоѣ народъ не е извоювалъ свободата си безъ проливане на кръвъ.

Това е така за всички народи, освенъ за тѣзи, които спечелиха свободата си посрѣдствомъ дипломатически комбинации, които се образуваха подиръ войната и които създадоха малцинствата, за които до 1914 г. никога не бѣше се чувало да се говори.

Докато устройството на свѣта почива върху принципа на националноститъ, не ще може да се разграничатъ национализъмъ, патриотизъмъ и фанатиченъ патриотизъмъ — този фанатизъмъ, на който Мара Бунева бѣ едно истинско въплъщение. Повече отъ сигурно е, че ако тя не бѣше се самоубила, сръбскитъ сѣдилища биха я осждали на смъртъ или на вѣченъ затворъ. Обикновено правосъдието е снисходително къмъ политическитъ престѣпления, които сж подбудени отъ екзалтиранъ патриотизъмъ. Има множество подобни примѣри на такава снисходителностъ, какъвто е случая въ Виенския сѣдъ спрѣмо Менча Кърничева. Сърбитъ, обаче, които възнасятъ паметъта на убиецъ на австро-унгарския престолонаследникъ, безъ всѣкакво гризене на съвестъта биха осждали Мара Бунева и, нѣма защо да го криемъ — това е тѣхно право. Борбата се води отъ тѣхъ сжщо тѣй добре, както отъ македонскитъ българи. Тѣ защищаватъ това, което владѣятъ, а македонскитъ българи се борятъ за своята независимостъ. Аналогични случаи виждаме и сега въ Полша, въ Италия, въ Ирландия. Това е победата, която дава правото, защото въпрѣки всичкитъ хуманни теории — правото на най-силния е всѣкога съвършено.

Въ лицето на Мара Бунева виждаме единъ борецъ за свободата на своя народъ. Тя жертвува своя животъ и дори нейнитъ противници би трѣбвало да се преклонятъ предъ този възвишенъ подвигъ, както много пѣти турскитъ офицери поздравляваха съ сабитъ си революционеритъ, паднали отъ куршумитъ на тѣхнитъ войници.

Тѣзи нѣколко реда сж предназначени за читателитъ на в. „Македония“, повечето отъ които сж македонски българи, т.е. бащи и братя, майки и сестри на борещитъ се българи въ поробена Македония. По-добре отъ мене тѣ разбиратъ подвига на Мара Бунева, по-добре отъ мене тѣ го преценяватъ и ще съумѣватъ да го възвеличатъ и да запазятъ вѣчно живъ споменъ за тази безсмъртна героиня, македонска българка. Тя е влѣзла въ кървавата история на македонскитъ мжченици и въ деня, когато Македония ще бжде свободна, тя ще личи на видно мѣсто въ историята на Македония, която ще се изучава въ училищата.

Всѣки народъ е далъ примѣри, подобни на този на Мара Бунева. Може да се похвали или осжди политическото убийство, но това което трѣбва да се забележи, това е, че само народъ,

който знае да убие за свободата и да умре за нея, който знае да извоюва свободата си — само той е достоенъ за нея”.

Мара е била погребана въ гробищата, разбира се, отъ полицията. По несъобразителностъ, скопски младежи следъ нѣкой день покрили гроба ѝ съ цвѣтя. Това е дало поводъ на властитѣ да заличатъ гроба и да дигнатъ неизвѣстно кжде тлѣнитѣ ѝ останки.

А когато дойде комунистическата власть въ Скопје, която прогласи себе си за „освободителка”, премахна възпоменателната плоча отъ мѣстото, кждето Мара извърши безсмъртния си подвигъ.

**

Наскоро следъ убийството на Преличъ въ Скопје пристигна новъ жупанъ — Наумовичъ. Той събра по-виднитѣ граждани и имъ държа речъ, която по цѣлото си съдържание приличаше на грубо заплашване. — „Вие сте виновни за всичко, което става тукъ! Но нека се знае, че нѣма да простимъ на никого. За око ще взимамъ глава, за зжбъ — челюсть”!

Съ думитѣ си признаваше, че борцитѣ излизатъ отъ срѣдата на народа — щомъ като той билъ виновния. Въ такъвъ случай защо постоянно обвиняватъ България?..

Той покани гражданитѣ да му съобщавали за всичко „подозрително”. А на сърбоманина Панче Богоевичъ възложилъ да създаде група отъ дванадесетъ граждани, познаващи добре населението, за да следи по-старателно всичко и да донася на властѣта. Смѣтналъ е, че полицията нѣма достъпъ и довѣрие всрѣдъ народа. Чудили сж се гражданитѣ що да правятъ. Кждето е пжтувалъ по Македония, Наумовичъ се е старалъ да създава подобни групи.

Но за шпионажъ е мобилизиралъ всевъзможни паднали типове. Страхъ и съмнение започна да царува между хората. Мнозина се боятъ да ходятъ съ ржце въ джобоветѣ по улицата — за да не бждатъ гледани накриво отъ полицаитѣ. При влизане въ нѣкое учреждение, въведено е било претърсване. Отваряни сж и ржчнитѣ чанти на женитѣ. Като-чели всѣка жена съ чантичка е станала подозрителна за властитѣ.

Доколкото имаше по нѣкой чиновникъ родомъ отъ Македония, биваше вече премѣстванъ къмъ Шумадия. Естествено, не биваха закачани малцината сърбомани.

Такива и още по-мрачни дни населението бѣ виждало и другъ пжтъ, откато Сърбия бѣ заела Скопје.

**

Не само македонскитѣ вестници споменаватъ името на славната Мара по поводъ на годишнини отъ подвига ѝ или при други случаи, но често и чужденци сж си спомняли за нея. За примѣръ, френскиятъ вестникъ „Волонте”, излизащъ въ Парижъ, на 10 априлъ 1930 г. писа следното:

« Между сегашна Югославия и България ние намираме въ затаеностъ, че сжществува македонски въпросъ. Вънъ отъ съмнение е, че най-многобройнитѣ и най-тежки атентати, които напоследъкъ окървяватъ българо-югославската гранична зона не сж друго, освенъ слабия изразъ.

Да се претендира, както искатъ да направятъ крайнитѣ югославянски националисти, че дейността на македонскитѣ комити въ югославска територия била окуражавана, ако не и подържана отъ българското правителство, е едно упростено обяснение, което за всѣки безпристрастенъ наблюдателъ не издържа критика. Сжщо така какъ би могло да се прави оплакване за липса на добра воля, при българското правителство, за взимане на достатъчни мѣрки, за да се противопостави на излизането отъ негова територия на грешнитѣ комити ? Граничнитѣ югославски постове, които сж въ пропорции почти три къмъ единъ срещу българскитѣ, сж били сжщо немощни да ги спратъ. И после, голѣмо число отъ атентати, извършени на югославска Македония и най-отекващи — за да не напомнимъ други освенъ този на младата и смѣла девойка отъ Скопйе, Мара Бунева, умрѣла съ вика: « Да живѣе Македония ! » — не сж ли били извършени отъ лица, които никога не сж живѣли въ България ? Уви ! ние сме присжтствуващи на жалки актове на тероризъмъ, вдъхновявани отъ отчаяния македонски национализъмъ ! Неотдавнашниятъ протестъ, подаденъ до Обществото на Народитѣ въ Женева отъ Скопйе, отъ Димитъръ Илиевъ, бившъ сждия въ Велесъ и Григоръ Анастасовъ, бившъ депутатъ въ сръбската скупщина — отъ демократическата партия на Давидовичъ, — го свидетелствуватъ красноречиво.

На мѣсто да упорствуватъ въ една политика на денационализация на Македония, която се изразява въ затваряне на училищата и на църквитѣ и сърбизиране на имената на жителитѣ ѝ (имената съ македонско окончание не сж признати за публични актове, нито въ пощата за адреситѣ на кореспонденцията), безъ да говоримъ, разбира се, за разпръсването на македонската партия, като легална политическа партия, на забраняването на вестницитѣ и на забраната на другъ езикъ, освенъ сръбския, бѣлградската диктатура, която си е поставила за задача да дойде до ликвидацията на трудноститѣ, отъ които страда югославската държава, (отъ факта на националнитѣ недоволства) би осигурила много по-ефикасенъ редъ въ македонската областъ, премахвайки причинитѣ за безредие, премахвайки жалкитѣ манифестации, които ставатъ тамъ »

**Мѣстото въ центъра на Скопие, където Бунева извърши
подвига си.**

**(Точното мѣсто е на нѣколко метра въ лѣво отъ
стрѣлката.)**

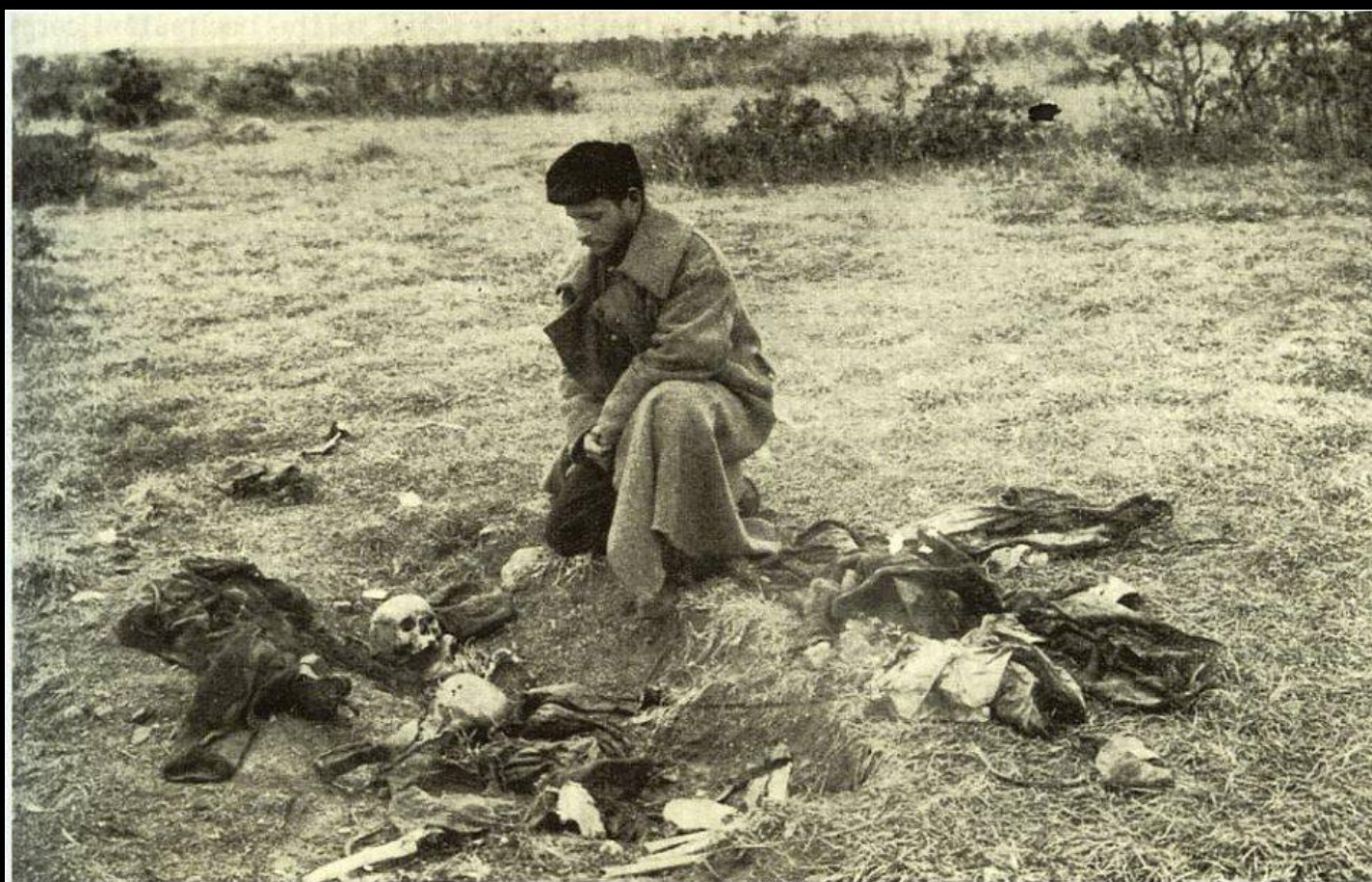
**Зданието на дѣсно отъ моста е тогавашниятъ сръбски
офицерски клубъ**

Още стотици книги на дейци родени
в географска област Македонија
може да намерите на:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски“
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres